

Педагогічні науки

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

**МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ**

**НАУКОВІ ПРАЦІ
МІЖРЕГІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ**

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

**SCIENTIFIC WORKS
OF INTERREGIONAL ACADEMY
OF PERSONNEL MANAGEMENT**

PEDAGOGICAL SCIENCES

Випуск 4 (57), 2023

Видавничий дім
“Гельветика”
2023

Редакційна колегія

Бахов І.С., доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземної філології та перекладу, ПрАТ ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», Україна (головний редактор)

Безверхня Г.В., кандидат наук з фізичного виховання та спорту, професор, професор кафедри фізичної культури, спорту та здоров'я, Луцький національний технічний університет, Україна

Блажко О.А., доктор педагогічних наук, професор, декан природничо-географічного факультету, професор кафедри хімії та методики навчання хімії, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Україна

Бондаренко В.В., доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри спеціальної фізичної підготовки, Національна академія внутрішніх справ, Україна

Вальчук-Оркуша О.М., доктор габілітований, Факультет географічних і геологічних наук, Університет імені Адама Міцкевича у Познані (Uniwersytet imeni Adama Mickiewicza w Poznaniu), Польща

Василишина Н.М., кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов, Національний авіаційний університет, Україна

Герасименко Л.В., доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри психології, педагогіки та філософії, Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, Україна

Головач Н.В., кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри управління персоналом та економіки праці, ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», Україна

Замелюк М.І., кандидат педагогічних наук, викладач кафедри теорії та методики дошкільної освіти, Комунальний заклад вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради, Україна

Кисленко Д.П., доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого, ПрАТ ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», Україна

Костікова І.І., доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії і практики англійської мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, Україна

Кравченко Т.П., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та методики фізичного виховання і спорту, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, Україна

Марцева Л.А., доктор педагогічних наук, доцент, заступник директора Вінницького регіонального центру оцінювання якості освіти, доцент кафедри комп'ютерної інженерії та кібербезпеки, Державний університет «Житомирська політехніка», Україна

Млинарчук-Соколовська Анна (Anna Młynarczuk-Sokołowska), доктор наук, професор, факультет педагогіки, Білостоцький університет (University of Białystok), Білосток, Польща

Москаленко О.І., доктор педагогічних наук, професор кафедри авіаційних робіт та послуг (англомовний проєкт), Національний авіаційний університет, Україна

Осадченко Т.М., кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії і методики фізичного виховання, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Україна

Пліско В.І., доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки, психології й методики фізичного виховання, Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, Україна

Поліщук Г.В., доктор педагогічних наук, доцент кафедри англійської мови та методики її викладання, Центральноросійський національний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, Україна

Потапчук Т.В., доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри теорії та методики дошкільної та спеціальної освіти, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Україна

Рибалко П.Ф., доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри теорії та методики фізичної культури, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, Україна

Рижиков В.С., доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник, Військовий Інститут Київського Національного університету імені Тараса Шевченка, Україна

Даріуш В. Скальські (Dariusz V. Skalski), доктор педагогічних наук, кандидат наук з фізичної культури, інженер, професор, Секція плавання та рятування на воді, Академія Фізичного Виховання та Спорту (Academy of Physical Education and Sports), Польща

Солтик О.О., доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри теорії і методики фізичного виховання і спорту, Хмельницький національний університет, Україна

Цибульська В.В., кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент, доцент кафедри теорії і методики фізичного виховання і спортивних дисциплін, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, Україна

Чернуха Н.М., доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної реабілітації і соціальної педагогіки, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

Затверджено Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом
(протокол № 10 від 29.11.2023 року)

Свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія KB № 25198-15138P, видане Міністерством юстиції України 21.06.2022 р.

DOI: 10.32689/maup.ped

Наукові праці МАУП. Педагогічні науки. 2023. Вип. 4 (57). Київ : Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2023. 28 с.

Публікуються статті науковців, які досліджують актуальні проблеми розвитку педагогічних наук. Для науковців, викладачів, студентів та всіх, кого цікавить розвиток педагогічних наук в Україні.

ЗМІСТ

Anton VERTEL

THE CONCEPT OF «SEPARATION – INDIVIDUATION» BY MARGARET MAHLER
AND ITS SIGNIFICANCE FOR PSYCHOANALYTIC PEDAGOGY.....5

Олександр КАЛУСТЬЯН, Марія КОВЛЕВА, Тетяна ПОТАПЧУК

РЕТРОСПЕКТИВА ТРАНСФОРМАЦІЇ МУЗИЧНОГО МАТЕРІАЛУ В ПРОЦЕСІ
СТАНОВЛЕННЯ БАГАТОГОЛОССЯ.....13

Оксана КРАВЧУК

ВИХОВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ
СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ ЗАСОБАМИ Е-ПАРТИЦИПАТИВНОГО ПРОЄКТУВАННЯ..... 19

CONTENTS

Anton VERTEL

THE CONCEPT OF «SEPARATION – INDIVIDUATION» BY MARGARET MAHLER
AND ITS SIGNIFICANCE FOR PSYCHOANALYTIC PEDAGOGY.....5

Oleksandr KALUSTIAN, Mariia KOVLEVA, Tetyana POTAPCHUK

RETROSPECTIVE OF THE TRANSFORMATION OF MUSICAL MATERIAL
IN THE PROCESS OF FORMATION OF POLYVOICE.....13

Oksana KRAVCHUK

EDUCATION OF PUPILS' LEADERSHIP QUALITIES OF GENERAL
SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS WITH E-PARTICIPATIVE DESIGNING.....19

UDC 159.964.26-28

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.ped.2023.4.1>**Anton VERTEL**

Candidate of Philosophical Science, Associate Professor, Doctoral Student of the Department of Pedagogy, Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko, 87, Romenska St, Sumy, Ukraine, 40002

ORCID: 0009-0007-5258-078X

Антон ВЕРТЕЛЬ

кандидат філософських наук, доцент, докторант кафедри педагогіки, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, вул. Роменська, 87, Суми, Україна, 40002

ORCID: 0009-0007-5258-078X

THE CONCEPT OF «SEPARATION – INDIVIDUATION» BY MARGARET MAHLER AND ITS SIGNIFICANCE FOR PSYCHOANALYTIC PEDAGOGY

КОНЦЕПЦІЯ «СЕПАРАЦІЇ – ІНДИВІДУАЦІЇ» МАРГАРЕТ МАЛЕР І ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ПСИХОАНАЛІТИЧНОЇ ПЕДАГОГІКИ

The article explains Margaret Mahler's psychoanalytic concept of early child development, which is of fundamental importance for pedagogy in general and for psychoanalytic pedagogy in particular in the context of the theory of normal and abnormal development of children. M. Mahler studied the emotional ties between the baby and the mother and considered the relationship in the «mother-child» dyad as a dynamic unity of opposite tendencies – the child's need for attachment to the mother, on the one hand, and the child's desire for his own autonomy through establishing clear boundaries of one's «Ego»/«Self» in this relationship – on the other. The quality of the existing relationship between a mother and a child determines the success of the integration of these conflicting tendencies and shapes the child's ability to independence and autonomy. A stable object relationship between a mother and a child is considered as a resource support for the child and a reliable basis for his further development. This interactive process, which contributes to overcoming the internal conflict of multidirectional development trends, was called the process of «separation – individuation».

The stages, phases, and subphases of this process are analyzed in detail, namely: the first stage, the phase of «normal autism» and the phase of «normal symbiosis»; the second stage: the differentiation subphase, or «hatching», the practice subphase, or «omnipotence», the rapprochement subphase, or «reunion», the object's permanence (constancy) formation subphase. It is shown that children who have a positive experience of early object relations want and can establish and maintain relations with loved ones, peers, and adults, demonstrating their socio-psychological adaptation. The negative experience of relations in the «mother-child» dyad leads to serious violations of object relations in adulthood and increases the risk of personal psychopathology.

Key words: child development, object relations, separation, individuation, identity, «Ego»/«Self».

У статті експліковано психоаналітичну концепцію раннього розвитку дитини Маргарет Малер, яка має фундаментальне значення для педагогіки загалом та для психоаналітичної педагогіки зокрема в контексті теорії нормального та аномального розвитку дітей. М. Малер вивчала емоційні зв'язки між немовлям і матір'ю та розглядала відносини в діаді «мати – дитина» як динамічну єдність протилежних тенденцій – потребу дитини в прив'язаності до матері, з одного боку, та прагнення дитини до власної автономії через установлення чітких меж свого «Его»/«Я» в цих відносинах, – з іншого. Якість існуючих відносин між матір'ю та дитиною визначає успішність інтеграції цих суперечливих тенденцій і формує здатність дитини до самостійності, автономії. Стабільні об'єктні відносини матері й дитини розглядаються як ресурсна підтримка для дитини та надійна база для її подальшого розвитку. Цей інтерактивний процес, що сприяє подоланню внутрішнього конфлікту різноспрямованих тенденцій розвитку, отримав назву процесу «сепарації – індивідуації».

Докладно проаналізовано етапи, фази та субфази цього процесу, а саме: перший етап: фаза «нормального аутизму» та фаза «нормального симбіозу»; другий етап: субфаза диференціації, або «вилуплювання», субфаза практики, або «всемогутності», субфаза зближення, або «возз'єднання», субфаза формування постійності (константності) об'єкта. Показано, що діти, які мають позитивний досвід ранніх об'єктних відносин, хочуть і можуть установлювати й підтримувати відносини з близькими людьми, однолітками, дорослими, демонструючи свою соціально-психологічну адаптацію. Негативний досвід відносин у діаді «мати – дитина» призводить до серйозних порушень об'єктних відносин у дорослому віці та збільшує ризик особистісної психопатології.

Ключові слова: розвиток дитини, об'єктні відносини, сепарація, індивідуація, ідентичність, «Его»/«Я».

Problem statement. The process of formation of the «mother-child» dyad is explained in the psychoanalytic concept of «separation-individuation» by Margaret Mahler (1897–1985).

The methodological basis, which includes: the hypothesis about the phases of separation-individuation processes, research methods and specifics of intervention (in case of problems in the

development of children) are described in detail in the work «The psychological birth of the human infant: symbiosis and individuation» [17].

M. Mahler studied normal babies and normal mothers in the natural environment of the playroom, observing the emergence of object relations in the first three years of life. The data obtained as a result of research led M. Mahler and her colleagues to consider the stages of development of object relations in terms of what she called the process of separation – individuation [4]. Separation is a process in which the infant gradually develops an intrapsychic sense of being able to function independently of the mother. Individuation is the infant's attempts to form his own unique identity, to perceive his own individual characteristics [18].

Separation and individuation are two intertwining lines of development that enable the child to function independently of the mother and at the same time form successful relationships with other people, understand and perceive themselves [1]. Separation should be considered as a process of rebuilding (reformatting) relations, and the concept of individuation as a process of developing self-awareness. The process of separation – individuation consists of several phases, the change of which is caused by the restructuring of the mother-child interaction. It ends with the formation of stable representations of the maternal image and its functions in the mental world of the child during the third year of life (achievement of object constancy). Object relations theorists believe that the main ways of dealing with anxiety and, in general, the type of character of a person largely depend on the experience of passing through each phase of the process of separation – individuation [19; 22].

The purpose of the article is to explain M. Mahler's concept of early child development, to reveal the peculiarities of the relationship in the «mother-child» structure, to characterize the peculiarities of the separation-individuation process and its significance for psychoanalytic pedagogy.

Methodology. The research used methods of disciplinary, general scientific and philosophical levels. The methodological basis of research is a systemic interdisciplinary approach. When using authentic texts by M. Mahler, we applied general scientific methods; analysis and synthesis, induction, deduction and analogy, abstraction, generalization, idealization, formalization.

Analysis of relevant research. The most general basis for the study of the theoretical foundations of a child's early emotional development in the context of psychoanalytic pedagogy are the works of A. Freud (1962), M. Klein

(1975), D. Winnicott (1965). The general methodological, clinical and psychological aspects of M. Mahler's psychoanalysis are explained in the scientific works of G. Bahn (2021), A. Bergman (2000), M. Furer (1963), G. Gergely (2000), B. J. Gosliner (1955), K. La Perriere (1965), H. Loewald (1984), J. B. McDevitt (1982), F. Pine (2004), A. M. Sandler, (1976), B. Wolfs (2022). The problem of the study is that, despite the wide popularity of M. Mahler, the general methodological and clinical aspects of her psychoanalytic concept of early child development are mostly explained in the scientific discourse, and the pedagogical aspects, unfortunately, remain neglected. The article presents in a structured manner not only general methodological explanations of the concept of separation – individuation, but also promising lines of personality development in case of violations of the stage sequence of passing this process by the child.

Main material. *The first stage.* The first stage of the process of separation – individuation includes two phases: the phase of «normal autism» (from birth to the manifestation of the revitalization complex, i.e., up to 1-2 months of the child's life) and the phase of «normal symbiosis» (starting with the revitalization complex up to 4-5 months) [3].

1. The first phase of «normal autism». In the phase of normal autism, the child achieves homeostasis with the help of physiological mechanisms, and forms of affective and motor discharge (for example, screaming) become a signal that requires the mother to satisfy his needs. Care from the mother protects the newborn child from an excess of internal and external stimuli that would cause a state of organismic distress, which is analogous to a panic reaction at a later age. The mother performs the functions of the external «Ego»/«Self».

General characteristics of the phase of normal autism:

1. The outside world simply does not exist for a child.

2. A newborn child in this period can be called somatically oriented, since all his reactions and desires are aimed at maintaining a comfortable feeling in his own body.

3. The mother contributes to this: the child's inner feeling of security and peace depends on his mother's sensitivity, ability to react correctly, understand the baby's wishes, withstand anxiety.

4. This is the phase when fusion (confluence) engulfs all space, when there is no mother, no child, no world.

5. In the consciousness of the newborn child there is only one single system that satisfies or fulfills the needs of his organism [6].

If the phase of normal autism was unsuccessful:

1. In this case, the complete lack of proper care, attention, and emotional response to the baby can lead to either deep psychotic disorders (autistic psychosis) or rejection of life (death) [5].

2. In this case, the child's death cannot be explained by any physiological data. This is a direct protest of a little person who recently appeared in the world – against coldness, contempt, lack of love.

3. This is a reaction to severe traumatization. It is easier for a child's psyche to cope with his own body, directing all its anger at the world at it, than with an adult who has never felt a connection with his child [8].

II. The second phase of «normal symbiosis». This phase comes after the revitalization complex, when the child begins to actively respond to the mother, to influence her. Gradually, she learns to distinguish between «pleasant»/«good» and «painful»/«bad» experiences. The comfortable and uncomfortable stimuli associated with the holistic image of maternal care together form the child's specific primary psychophysiological «Ego»/«Self». At the same time, the child develops an «expectation» that if something threatens him, the maintenance or restoration of homeostasis depends on the intervention of the mother [12].

During the first year of life, developmental processes and maternal care contribute to the strengthening of the child's sensory perception of the periphery of his body and the outside world. The mother, without realizing it, activates those potential opportunities of the child that best meet her own personal needs. It conveys to the child in various ways something similar to the «mirror image of the coordinate system» to which the child's primitive «Ego»/«Self» adjusts. If the «primary maternal anxiety» is unstable, anxious or aggressive in nature, and her self-confidence as a mother is insufficient, then the child, whose individuality is just beginning to form, will not receive a reliable coordinate system from the symbiotic partner (mother) [21]. The result of this will be a violation of the primitive «sense of self», which usually arises from a comfortable and safe state of symbiosis, which should not be abruptly and prematurely interrupted [20].

Thus, the normal symbiotic phase is a prerequisite for the separation of the child from the mother in the next phase of separation – individuation and an important step in the formation of the bodily «Ego»/«Self».

General characteristics of the normal symbiosis phase:

1. The inner life of the child acquires certain outlines – there is a place for the very first relationship – with the mother.

2. The mother represents the whole world for the child, and it is she who becomes his first and most important object of love and attachment, but she is not perceived by him as a separate subject.

3. The child and the mother are one whole, there are no boundaries between them, in the child's mind they are together in a world of blissful comfort and peace.

4. The feeling of omnipotence and the ability to achieve what is desired are important for the infant, because they create a balance in the feelings of satisfaction/dissatisfaction and allow to cope with the intense anxiety and fears that the child feels every time he loses omnipotent control over the mother.

5. Gradually, the child comes face to face with reality, with the fact that the mother is outside of him (a separate object) and he cannot always control her.

6. If we talk about fusion (confluence), it is at this phase that both the mother and the baby feel comfortable and safe, without feeling the need for anyone else.

7. Most often, it is at this phase that the main drama of further development takes place: the baby must gradually separate and get to know the world, while the mother can feel extreme concern and anxiety from the independence of the growing baby, thereby unconsciously inhibiting the moment of his separation [10].

If the normal symbiosis phase was unsuccessful:

1. Violations lead to the loss of the ability to separate from the mother, the child forever freezes at the level of psychotic functioning, never being able to separate himself from the object of attachment [14].

2. A person who has received a serious injury at this stage of development, as it were, forever remains the same child who seeks to be one whole with someone.

3. In adulthood, a person may have a tendency towards dependent relationships and have various types of addictions: alcohol, drugs, gaming, etc.

4. In an easier version, such a person, having managed to partially separate himself and significant objects, will be subjected to the strongest attacks of fear and anxiety, which will be practically impossible to cope with on his own – he will constantly return to the state of helplessness, which is characteristic of the early stages of development [2].

Next, the stage of development begins, when the child takes the first steps towards his own identity, towards realizing himself as a separate entity from the mother, a complete subject.

The second stage is actually the process of separation – individuation, represented by four phases that are dialectically related to each other [7].

III. The third phase of «separation – individuation».

1. Subphase of differentiation, or «hatching» (from 4-5 to 9-10 months). The child begins to focus on the outside world and actively influence it; his behavioral manifestations include tugging at his mother's hair, ears, nose, turning his body back away from her to get a better look at her, and looking at what is behind her. The child begins to like games like «koo-koo», which are initiated by the mother; later they will be actively initiated by the child himself. Unlike the previous complete dependence on the mother and sitting passively in her arms, the child begins to enjoy using his body.

The main characteristics of the differentiation subphase, or «hatching»:

1. The child notices the world: he begins to explore it, feeling extreme curiosity and interest.

2. The mother remains the most significant, important object for the child, but the child begins to notice that the mother is only a part of the world.

3. Being distracted by exploring the world, the child needs emotional contact with her, the feeling that she is nearby.

4. At this subphase, the mother is the guarantor of safety for the child.

5. If the mother leaves the child too often or, on the contrary, limits her activity and research interest too much, then this gives rise to a strong anxiety of losing the mother and the emergence of a number of fears related to the danger of the surrounding world, in the first case or a return to fusion (confluence), after unsuccessful attempts to explore the world, in the second.

If the subphase of differentiation, or «hatching» was unsuccessful:

1. The difficulties of passing through this subphase will turn into a person's strong tension and anxiety in moments of separation from significant people in adult life.

2. Two options are possible: either a person will be able to cope with this anxiety, however, being in its power (he will be prone to strong panic attacks, extremely restless), or every attempt to show activity will eventually lead to giving it up (a person will be unable to withstand the flow of fear and tension that he has buried, and therefore will refuse to realize his own desires for autonomy).

2. The subphase of practice, or «omnipotence» (from 10 to 15 months), begins with the appearance in children of the ability to physically move away from the mother (crawling, moving with the help of hands) and continues with free walking. Children of this age are tireless in exploring everything that comes their way, more and more of the surrounding world becomes available for their study. They tend to avoid their mother with little concern for her whereabouts. Probably at this time they do not yet realize that the mother is not a part of them: falling or bumping, they look in all directions, surprised that the mother is not there to help. The specifics of this phase depends on both innate factors and the mother's attitude to the child: some mothers encourage his independence and self-reliance, while others, on the contrary, restrain him, preferring to maintain close relationships [13].

The main characteristics of the practice subphase, or «omnipotence»:

1. Exploration of the world is most active in this subphase: the child begins to crawl and walk.

2. The child becomes even more independent, discovers new possibilities of his body and is in a kind of euphoria, overflowing with his own emotions and feelings about his own omnipotence.

3. This is the most painful stage for the mother, because the child's fear of losing the object of his attachment is reduced to a minimum, it is practically excluded from the range of children's feelings and experiences.

4. The possibility of independence and control allows the child to form in his psyche the image of the mother to whom he will return and turn, including during her absence (in his fantasies) [15].

If the sub-phase of practice, or «omnipotence» was unsuccessful:

1. The state of absence of feelings, or the complete loss of the object of attachment.

2. The long absence of the mother leads to the formation of psychopathological features of the child's character: when he grows up, such a person will either be completely unable to communicate with his emotions and feelings, or will not be able to form a prosperous (constructive) relationship, refusing to accept a partner as an «object of his love».

3. A possible option when there will be a lot of such objects (as a result, the complete destruction of any uniqueness of each of them leads to a depreciation of their significance).

4. Having experienced a negative reaction to his own activity, in adulthood such a person will be quite passive, withdrawn, without clear life goals and interests.

3. *Subphase of rapprochement, or «reunion»* (16 to 24 months). At the beginning of this phase, the child seems to discover his separation from the mother: he moves away from her, and after a while he seems to remember her, turns and walks next to her like a «tail». Some children seem anxious if their mother is always around.

Differences between one's own and the mother's intentions, the mother's displeasure when the child does not fulfill her demands make conflicts between them more and more frequent and lead to anxiety about the loss of parental love and closeness. At this age stage, the child is «torn» between the desire to stay with the mother and at the same time expand the sphere of his independence, the desire to bring her joy and aggression directed at her. At this time, periods of inexplicable whims and dissatisfaction, fear of strangers, sleep disturbances and depressive tendencies are observed. Ambivalence and hostility towards the mother provoke the ripening of a relationship crisis (the crisis of the third year of life). The child's feeling of separation from the mother and the limitation of his own capabilities creates the conditions for the destruction of the illusion of her omnipotence [9].

The theorists of the psychoanalytic theory of object relations believe that the main ways of dealing with the anxiety of getting close to the mother and moving away from her largely depend on the experience of going through the reunion subphase, when the child is aware of the difference between his and the mother's desires and is forced to somehow cope with this fact. Two basic fears (fear of denial, loneliness and fear of absorption, fusion) and ways to overcome them are peculiar traces of passing through the reunion phase, which form the emotional foundation of the individual and are always revealed in subsequent interpersonal relationships [11].

The symbiosis phase, the rapprochement subphase, or «reunion» and the achievement of object constancy are considered important for understanding personality psychopathology. M. Mahler's concept shows the vulnerability of certain places of fixation: the autism phase and the symbiotic phase – for psychotic diseases, and the reunification subphase – for narcissistic and borderline personality disorders [8].

The main characteristics of the rapprochement, or «reunion» subphase:

1. The child becomes more confident in his body, in his ability to be independent, he enjoys exploring the world. In this subphase, the child receives not only a positive experience of his omnipotence: he is aware of his weakness, dependence and insecurity.

2. The child wants to be one whole with the mother again, but he cannot return to the initial state of complete fusion, because the feeling of independence is no less important and pleasant for him than being in a safe space of relations with the mother.

3. Polar emotional-volitional reactions are characteristic: sometimes running away, then again «sticking» to the mother, the child is «torn» between his need for her love for him and the desire to completely control her, forcing her to fulfill all his wishes.

4. A symbolic game appears, thanks to which the child expresses his dual experiences.

5. The child gradually becomes completely separate in his inner world (his «Ego»/«Self» is now separated from the «Ego»/«Self» of other people, including the mother), the child defends the boundaries of his own «Ego»/«Self».

6. Constant whims and frequent mood swings can cause a wide range of feelings, but it is important to accept the child's feelings, ambivalence and inner struggle.

If the rapprochement, or «reunion» subphase is unsuccessful:

1. The mother's inability to help the child in this subphase can lead to the child's inability to understand and feel his boundaries when building relationships with other people.

2. As an adult, it will be incredibly difficult for such a person to understand and distinguish his desires, often replacing them with the desires and needs of significant objects. If a person can (in very rare cases) realize his desire, it will be incredibly difficult for him, he will fear that his desires will again cause aggression and rejection of the mother (or a significant object).

4. *The subphase of forming the permanence (constancy) of the object* (up to three years). Completion of the last subphase means the ability of the «Ego»/«Self» to function independently due to the fact that the object (the image of the mother and ways of meeting the child's needs) maintains its place in the child's mental world: regardless of whether the mother is present in the real world or no, whether it satisfies the needs or not, in the psyche of the child it retains features of support (permanence of the object). Establishing the constancy of the object takes interpersonal relations to a higher level of development, since the child can now simultaneously maintain both unity with the mother and independence from her, therefore, psychologically it separates from the mother, taking another step in the process of separation.

The relations in the «mother-child» dyad before the age of three lay the foundation

for future interpersonal relations, and it is in them that the basic personal structures and the first identifications are formed. The mother (a close adult) provides the conditions for the bodily, physical development of the child and the process of his personalization. The formation of the child's «Ego»/«Self» goes from absolute dependence to relative independence and autonomy. The mechanism of the development of autonomy at this stage is the process of the child realizing his own desires, which ensures the experience of the subjectivity of actions, and primary aggression in the relationship with the mother. Understanding the nature of a child's aggressiveness and a lenient attitude towards it, support and satisfaction of its basic needs, contribute to the development of the child's independent activity [16].

The main characteristics of the permanence (constancy) subphase of the object:

1. A mother for a child is a complete object to which the child can display various feelings without anxiety and fear.

2. The child is able to cope with the absence of the mother.

3. Such relationships can be called stable, having the form of mature relationships between two individuals who respect each other's feelings.

If the object's permanence (constancy) subphase failed:

1. The difficulties that lie in wait for the child during this period are found in the combination of «bad» and «good» object into a single image of his own mother.

2. Having grown up, such a person will conditionally classify all people as «good» and «bad».

3. Not being able to withstand his negative feelings about his mother, the child transfers them to other objects.

4. Having not learned to cope with the positive and negative sides of the mother figure, in adult life a person will idealize important people for him: being fascinated by them, he will not notice any flaws.

Conclusions.

1. M. Mahler emphasized that the baby perceives the external reality fragmentarily. Gradually, a complete image of one's own mother is formed, and later a unique and stable image of one's own «Ego»/«Self», which differs from the image of the primary object of love (the mother or the person who replaces her). M. Mahler pointed out that the formation of the «Ego»/«Self» representation is based on the peculiarities of the child's relationship with various objects. She determined the stage sequence and dynamics of the process of development of these relations.

2. The development and unfolding of the «Ego»/«Self» structure was explained by M. Mahler in the original concept, which was called «separation – individuation». Separation refers to the process of formation of the internal image of the «Ego»/«Self», which gradually changes and begins to differ from the maternal image. Separation is not a break in relations with the mother – not a spatial (physical) distance from the mother or the person who substitutes her, but a process of identity formation, an attempt to perceive one's own «Ego»/«Self».

3. M. Mahler conceptually expanded the psychoanalytic theory of object relations. The main leitmotif of M. Mahler's concept is that the basis of the child's normal development and the formation of mental structures that will contribute to independent emotional functioning are: the emotional connection between a mother and a child and the equal openness of a mother.

4. M. Mahler, one of the first in the psychoanalytic tradition, conducted long-term observations of children in natural conditions, which stimulated further research in the field of early development of children and the emergence of new concepts. Scientific achievements of M. Mahler do not lose their relevance even today. M. Mahler explained the logically constructed concept of early object relations into the scientific discourse, which makes it possible to build a holistic theory of child development in the context of psychoanalytic pedagogy.

Bibliography:

1. Bahn G. Margaret Mahler and the modern implication of separation-individuation theory. *Psychoanalysis*. 2021. № 32. P. 1–10.
2. Bergman A. Merging and emerging: separation-individuation theory and treatment of children with disorders of the sense of self. *Journal of Infant and Adolescent Psychotherapy*. 2000. № 1. P. 61–75.
3. Gergely G. Reapproaching Mahler: new perspectives on normal autism, symbiosis, splitting and libidinal object constancy from cognitive developmental theory. *Journal of the American Psychoanalytic Association*. 2000. № 48. P. 1197–1228.
4. Loewald H. The selected papers of Margaret S. Mahler. *Journal of the American Psychoanalytic Association*. 1984. № 32. P. 165–175.
5. Mahler M. Remarks on psychoanalysis with psychotic children. *Quarterly Journal of Child Behavior*. 1949. № 1. P. 18–21.

6. Mahler M. Autism and symbiosis, two extreme disturbances of identity. *International Journal of Psychoanalysis*. 1958. № 39. P. 77–82.
7. Mahler M. On two crucial phases of integration of the sense of identity: separation identity: separation-individuation and bisexual identity. *Journal of American Psychoanalytic Association*. 1958. № 60. P. 141–142.
8. Mahler M. Perceptual dedifferentiation and psychotic object-relationship. *International Journal of Psychoanalysis*. 1960. № 41. P. 548–553.
9. Mahler M. Thoughts about development and individuation. *Psychoanalytic Study of the Child*. 1963. № 18. P. 307–324.
10. Mahler M. On human symbiosis and the vicissitudes of individuation. *Journal of the American Psychoanalytic Association*. 1967. № 15. P. 740–763.
11. Mahler M. On the first three subphases of the separation-individuation process. *International Journal of Psychoanalysis*. 1972. № 53. P. 333–338.
12. Mahler M. Symbiosis and individuation – The psychological birth of the human infant. *Psychoanalytic Study of the Child*. 1974. № 29. P. 89–106.
13. Mahler M., Furer M. Certain aspects of the separation-individuation phase. *The Psychoanalytic Quarterly*. 1963. № 32. P. 1–14.
14. Mahler M., Gosliner B. J. On symbiotic child psychosis: genetic, dynamic and restitutive aspects. *Psychoanalytic Study of the Child*. 1955. № 10. P. 195–212.
15. Mahler M., La Perriere K. Mother-child interaction during separation-individuation. *The Psychoanalytic Quarterly*, 1965. № 34. P. 483–498.
16. Mahler M. McDevitt J. B. Thoughts on the emergence of the sense of self, with particular emphasis on the body self. *Journal of the American Psychoanalytic Association*. 1982. № 30. P. 827–848.
17. Mahler M., Pine F., Bergman A. The psychological birth of the infant. New York: Basic Books, 1975. 320 p.
18. Pine F. Mahler's concept of the separation-individuation: revisited, reevaluated, refined. *Journal of the American Psychoanalytic Association*. 2004. № 52. P. 511–533.
19. Pine F., Furer M. Studies of the separation-individuation phase – a methodological overview. *The Psychoanalytic Study of the Child*. 1963. № 18. P. 325–342.
20. Sandler A. M. The psychological birth of the human infant: Symbiosis and Individuation: By Margaret S. Mahler, Fred Pine, and Anni Bergman. *The International Journal of Psychoanalysis*. 1976. № 57. P. 360–362.
21. Vertel A. Characteristics of the relationship in the «mother-child» dyad and the «mother image» dynamics in the psychoanalytic pedagogy of Donald Winnicott. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія «Психолого-педагогічні науки»*. 2023. № 3. P. 8–14.
22. Wolfs B. The Psychoanalytic Milieu of Margaret Mahler: Historical and Contemporary Perspectives on the Separation-Individuation Process. *Western Undergraduate Psychology Journal (WUPJ)*. 2022. Volume 10. P. 1–11.

References:

1. Bahn, G. (2021). Margaret Mahler and the Modern Implication of Separation-Individuation Theory. *Psychoanalysis*, 32. 1–10.
2. Bergman, A. (2000). Merging and emerging: separation-individuation theory and treatment of children with disorders of the sense of self. *Journal of Infant and Adolescent Psychotherapy*, 1, 61–75.
3. Gergely, G. (2000). Reapproaching Mahler: new perspectives on normal autism, cymbiosis, splitting and libidinal object constancy from cognitive developmental theory. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 48, 1197–1228.
4. Loewald, H. (1984). The selected papers of Margaret S. Mahler. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 32, 165–175.
5. Mahler, M. (1949a). Remarks on psychoanalysis with psychotic children. *Quarterly Journal of Child Behavior*, 1, 18–21.
6. Mahler, M. (1958b). Autism and symbiosis, two extreme disturbances of identity. *International Journal of Psychoanalysis*, 39, 77–82.
7. Mahler, M. (1958c). On two crucial phases of integration of the sense of identity: separation identity: separation-individuation and bisexual identity. *Journal of American Psychoanalytic Association*, 60, 141–142.
8. Mahler, M. (1960d). Perceptual dedifferentiation and psychotic object-relationship. *International Journal of Psychoanalysis*, 41, 548–553.
9. Mahler, M. (1963e). Thoughts about development and individuation. *Psychoanalytic Study of the Child*, 18, 307–324.
10. Mahler, M. (1967f). On human symbiosis and the vicissitudes of individuation. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 15, 740–763.
11. Mahler, M. (1972g). On the first three subphases of the separation-individuation process. *International Journal of Psychoanalysis*, 53, 333–338.
12. Mahler, M. (1974h). Symbiosis and individuation – The psychological birth of the human infant. *Psychoanalytic Study of the Child*, 29, 89–106.

13. Mahler, M., Furer, M. (1963). Certain aspects of the separation-individuation phase. *The Psychoanalytic Quarterly*, 32, 1–14.
14. Mahler, M., Gosliner, B. J. (1955). On symbiotic child psychosis: genetic, dynamic and restitutive aspects. *Psychoanalytic Study of the Child*, 10, 195–212.
15. Mahler, M., La Perriere, K. (1965). Mother-child interaction during separation-individuation. *The Psychoanalytic Quarterly*, 34, 483–498.
16. Mahler, M. & McDevitt, J. B. (1982). Thoughts on the emergence of the sense of self, with particular emphasis on the body self. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 30, 827–848.
17. Mahler, M., Pine, F., Bergman, A. (1975). *The psychological birth of the infant*. New York: Basic Books. 320 p.
18. Pine, F. (2004). Mahler's concept of the separation-individuation: revisited, reevaluated, refined. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 52, 511–533.
19. Pine, F. & Furer, M. (1963). Studies of the separation-individuation phase – a methodological overview. *The Psychoanalytic Study of the Child*, 18, 325–342.
20. Sandler, A. M. (1976). The psychological birth of the human infant: Symbiosis and Individuation: By Margaret S. Mahler, Fred Pine, and Anni Bergman. *The International Journal of Psychoanalysis*, 57, 360–362.
21. Vertel A. (2023). Characteristics of the relationship in the «mother-child» dyad and the «mother image» dynamics in the psychoanalytic pedagogy of Donald Winnicott. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія «Психолого-педагогічні науки»*, 3, 8–14.
22. Wolfs, B. (2022). The Psychoanalytic Milieu of Margaret Mahler: Historical and Contemporary Perspectives on the Separation-Individuation Process. *Western Undergraduate Psychology Journal (WUPJ)*, Volume 10, 1–11.

УДК 78.089.6

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.ped.2023.4.2>

Олександр КАЛУСТЬЯН

професор, завідувач кафедри естрадної музики,
Рівненського державного гуманітарного університету,
вул. Степана Бандери, 12, м. Рівне, Україна, 33017
заслужений діяч мистецтв України,
член Національної спілки композиторів України
ORCID: 0000-0002-1910-362X

Марія КОВЛЕВА

старший викладач кафедри естрадної музики,
Рівненського державного гуманітарного університету,
вул. Степана Бандери, 12, м. Рівне, Україна, 33017
ORCID: 0000-0003-1363-7214

Тетяна ПОТАПЧУК

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри теорії та методики дошкільної і спеціальної освіти,
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника,
вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, Україна, 76000
ORCID: 0000-0003-1680-6976

Oleksandr KALUSTIAN

Professor, Head of the Department of Pop Music,
Rivne State University of the Humanities,
12, Stepan Bandera St, Rivne, Ukraine, 33017
Merited Artist of Ukraine,
Member of the National Union of Composers of Ukraine
ORCID: 0000-0002-1910-362X

Mariia KOVLEVA

Senior Lecturer at the Department of Pop Music,
Rivne State University of the Humanities,
12, Stepan Bandera St, Rivne, Ukraine, 33017
ORCID: 0000-0003-1363-7214

Tetyana POTAPCHUK

Doctor Of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Theory and Methods
Preschool and Special Education,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,
57, Shevchenko St, Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76000
ORCID: 0000-0003-1680-6976

РЕТРОСПЕКТИВА ТРАНСФОРМАЦІЇ МУЗИЧНОГО МАТЕРІАЛУ В ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ БАГАТОГОЛОССЯ

RETROSPECTIVE OF THE TRANSFORMATION OF MUSICAL MATERIAL IN THE PROCESS OF FORMATION OF POLYVOICE

У статті зазначено, що ще у стародавній Греції термінологічне усвідомлення поняття гармонії визначало закономірність взаємодії тонів у ладу, як системне співвідношення і поєднання різноманітних структур тетрахордів. Інакше кажучи цей термін охоплював звучання горизонтально-лінійних об'єктів в часі на рівні сформованих звукорядів. З'ясовано, що в процесі розвитку багатоголосся починаючи з епохи середньовіччя, розуміння терміну гармонія почали пов'язувати з вертикаллю, що сприймалося як узгодженість то-

нів різних голосів у одночасному звучанні поступеневої організації одномоментних побудов багатоголосної фактури.

Подано, що складна система правил використання інтервалів, яка сформувалася у теорії суто вокального поліфонічного «строого стилю», підкреслює те велике значення, яке надавалося одночасній взаємодії голосів. У той же час мало місце і підпорядковане значення виникаючих по вертикалі інтервалів по відношенню до горизонтального руху, тобто мелодичним лініям голосів, підкорених складній системі контрапунктів та імітацій. Вертикаль оцінювалася за результатом фіксації створеного у даний момент співзвуччя, а інтервально за рахунок ступеневої і тонової величини інтервалів, їх консонантності або дисонантності та музично-естетичного сприйняття звучання.

Окреслено, що у результаті, практика багатоголосся в першу чергу сформувала теоретичне сприйняття гармонії, як музично-естетичну характеристику звучання інтервалів, посуваючи на друге місце ладо-динамічний фактор, у відповідності до реального значення вертикальних співвідношень в контексті конкретизації композиторських технік. Наступні етапи розуміння гармонії визначали її не тільки як узгодження тонів у даний фіксований момент, але і як узгодження співзвуч у їх послідовності на рівні кристалізації визначених стандартів багатоголосного комплексу, як самостійної цілісної конструкції формації акордових структур з самостійними ознаками становлення гомофонності і усвідомлення закономірностей послідовності комплексів. У даній ситуації на першому плані акцентується значення гармонічних елементів – акордів – у їх визначених співвідношеннях, де лад визначає свої властивості через логічну диференціацію акордів і сприймається як їх співвідношення. В умовах музикознавства сьогодення знову проявилася тенденція послаблення доктрини диференціації понять гармонії і ладу, що підтверджує теоретичну концепцію безперервності еволюційних процесів пов'язаних з технологічними питаннями організації музичного матеріалу в історично-ретроспективному аспекті.

Ключові слова: ретроспектива трансформації музичного матеріалу, процес становлення багатоголосся, гармонія, звучання, композиторські школи.

The article states that even in ancient Greece, the terminological awareness of the concept of harmony determined the regularity of the interaction of tones in a scale, as a system ratio and combination of various structures of tetrachords. In other words, this term covered the sounding of horizontal-linear objects in time at the level of formed sound scales. It was found out that in the process of the development of polyphony starting from the Middle Ages, the understanding of the term harmony began to be associated with the vertical, which was perceived as the coherence of the tones of different voices in the simultaneous sounding of a gradual organization of one-moment constructions of a polyphonic texture. It is submitted that the complex system of rules for the use of intervals, which was formed in the theory of a purely vocal polyphonic "strict style", emphasizes the great importance attached to the simultaneous interaction of voices. At the same time, there was also a subordinate value of the vertical intervals in relation to the horizontal movement, i.e. the melodic lines of the voices, subordinated to a complex system of counterpoints and imitations. The vertical was evaluated by the result of fixing the consonance created at the moment, and the interval was evaluated by the degree and tonal value of the intervals, their consonance or dissonance, and the musical and aesthetic perception of the sound. It is outlined that as a result, the practice of polyphony primarily formed the theoretical perception of harmony as a musical-aesthetic characteristic of the sounding of intervals, relegating the ludo-dynamic factor to the second place, in accordance with the real meaning of vertical relationships in the context of concretizing compositional techniques. The next stages of the understanding of harmony defined it not only as the coordination of tones at a given fixed moment, but also as the coordination of consonance in their sequence at the level of crystallization of the defined standards of a polyphonic complex, as an independent integral construction of the formation of chordal structures with independent signs of the formation of homophony and awareness of the regularities of the sequence of complexes. In this situation, the importance of harmonic elements – chords – in their defined ratios is emphasized in the foreground, where the order determines its properties through the logical differentiation of chords and is perceived as their ratio. In the conditions of today's musicology, the tendency to weaken the doctrine of differentiation of the concepts of harmony and order has once again manifested itself, which confirms the theoretical concept of the continuity of evolutionary processes related to technological issues of the organization of musical material in a historical-retrospective aspect.

Key words: a retrospective of the transformation of musical material, the process of formation of polyphony, harmony, sound, schools of composers.

Постановка проблеми. На протязі розвитку музичного мистецтва постійно стояло питання системно-структурної організації фактурного матеріалу, де фактура виступала в ролі кінцевого результату варіантів взаємодії елементів. Це лежало в основі пошуку закономірностей співвідношення лінійно-монодійної основи звучання і перспективних можливостей трансформації ладових конструкцій у різноманітних концептуально-методичних аспектах, як за принципом контрастного звучання лінійних побудов, так і у сформованій системі гомофонно-гармонічної організації ступенів ладу. У контексті поетапно-історичних процесів визначеності і становлення характерних стильових ознак організації музичного матеріалу, пошуки вирішення цих питань

створювали умови для виникнення різноманітних композиторських шкіл.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з питань поєднання різних елементів цілого, в першу чергу вимагає інтегрованого підходу до співвідношення індивідуально розрізнених між собою функційних значень ступенів ладу, так як обов'язково передбачає поєднання різних за своїм характеристиками складових. Усвідомлення багатоголосся як єдності протилежностей виникає вже в античній філософії: «Гармонія це суміш і поєднання протилежностей» (Аристотель); «Гармонія взагалі виникає з протилежностей. Бо гармонія є поєднання різноманітної суміші і узгодження різнозвучного» (Піфагорійське вчення); «Розмежоване об'єднується, і з різного виникає чудова гармонія, і все виникає

через конфронтацію» (Геракліт). Аналіз цих положень говорить про те, що алгоритмічно розрахована координата різних елементів музичного матеріалу дає можливість з відокремленого і різного формувати нове і цілісне. Сучасне музикознавство розглядає це питання масштабно, де у різноманітних матеріалах здійснюється комплексний аналіз взаємодії конструктивно-параметральної організації багатоголосся, у відповідності до індивідуалізації стильових характеристик ретроспективної поетапності розвитку методик і технологій в контексті сучасних композиторських шкіл [1; 2].

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами. Дослідження, які складають основний зміст роботи, виконуються відповідно до плану освітнього компоненту «Гармонія», який викладається на кафедрі естрадної музики Інституту мистецтв Рівненського державного гуманітарного університету.

Мета статті полягає у перспективі практичного втілення знань вмінь і навичок, набутих в процесі ознайомлення із статтею, виникають можливості щодо усвідомлення професійної організації музичного матеріалу у різноманітних ситуаціях пов'язаних з фаховою діяльністю. Це може використовуватися як у науково-методичній діяльності, так і у комплексному аналізі різноманітних за жанрами і стильовими ознаками музичних творів, у написанні курсових, магістерських робіт, дисертаційних досліджень, створенні авторських методик та навчальних посібників. Також це буде сприяти і творчій діяльності пов'язаній з питаннями інструментування, аранжування та створення власних музичних композицій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес формування терцієвих співвідношень побудови акордів в контексті нормативно-традиційних закономірностей організації гармонії, створює конструктивні можливості варіантного одночасного звучання різноманітних комбінацій співвідношення ступенів ладу, об'єднаних єдиною системою структурних закономірностей. Даний аспект створює умови для послідовної систематизації процесів взаємодії складових ладової організації в системі визначених результатів звучання музичного матеріалу.

Враховуючи це, треба відзначити, що в основі нормативно-традиційної терцієвої організації акордів закладені конструктивні особливості інтервально-структурних параметрів поступеневого звукоряду ладу, які у своїй основі визначають закономірності

монодійних побудов в часі, і дають можливість систематизувати та сприймати звучання ступенів на рівні закономірностей організації лінійних об'єктів, тобто мелодичних узагальнень музичного матеріалу. Якщо, у якості експерименту, ми зробимо сумарний концентрований варіант поєднання існуючих в організації мелодії ступенів, і на цій основі сформуємо вертикальну структуру одномоментного звучання їх функційних характеристик, виключаючи при цьому повторне дублювання звучання ступенів, то в результаті отримаємо поступеневий звукоряд визначеного ладу, що не дасть нам можливості систематизувати і класифікувати структуру створеної вертикалі з точки зору вимог нормативно-традиційних терцієвих акордових співзвуч [5].

Послідовно рухаючись у напрямку пошуку уніфікованих функційних узагальнень їх структурної будови, треба враховувати деякі тенденції пов'язані з історичними аспектами вирішення питання інтеграції особливостей формування ладових конструкцій, як самостійних комплексно-лінійних систем, і фактурної організації багатоголосся, як прогресивного явища у перспективі визначення сталого сприйняття функційного мислення, на рівні усвідомлення гармонії в контексті ладових закономірностей [2]. Знаковим явищем в процесі історичного розвитку формації і становлення процесів взаємодії ладу і організації багатоголосся був період середньовіччя, коли у зв'язку з виникненням алгоритмічних закономірностей фактурної організації музичного матеріалу, в контексті композиторської техніки «поліфонії строгого стилю», на рівні усвідомлення ладово-структурних закономірностей, сформувалася канонічна система професійних положень організації вертикалі [3].

Це відбувалося за рахунок використання визначеної кількості самостійних за інтонаційно-мелодичним звучанням голосів, що за своєю сутністю і термінологічним визначенням, трактувалося як «контрастна поліфонія». Рухаючись далі у напрямку досягнення кінцевого результату функційного усвідомлення одномоментного звучання співвідношення голосів треба звернутися до концепції взаємодії ступенів ладу в історичному аспекті, пов'язаному з стильовими особливостями епохи «поліфонії вільного стилю». У даний період розвитку музичного мистецтва і пошуку прогресивних тенденцій організації музичного матеріалу, виникли нові принципи фактурної організації багатоголосся на рівні імітаційної поліфонії вільного стилю, в системі конкретики функційних

усвідомлень одночасного складання ступенів ладу з різними індивідуальними характеристиками.

На цьому етапі формуються процеси усвідомлення варіантів сумарного поєднання різноманітних комбінацій ступенів ладу, як у кількісному варіанті, так і в акустичному, де виникають полярні співвідношення звучання на рівні виникнення співставлення співзвучь з ознаками тонікальності, або співзвучь які створюють функційне напруження нестійкого звучання. За логікою подальшого вивчення питання виникає необхідність диференціації ступенів ладу за принципами комбінаторно-структурних параметрів розмежування одиниць музичного матеріалу (у даному випадку ступенів) за однаковими ознаками [6].

У результаті такої градації утворюються два системних угруповання протилежних функційних значень, узагальнених одночасним сумарним звучанням конкретно визначених ступенів (окремо стійких і окремо нестійких), що зайвий раз дає можливість логічно стверджувати факт невід'ємності основних процесів ладової організації поступеневого звукоряду і його базове значення у створенні істотних умов для подальших трансформацій на рівні вирішення фактурних питань становлення вертикалі, які логічно і цілеспрямовано призводить до виникнення терцієвих співвідношень. У даній ситуації розглядалися питання взаємодії одиниць музичного матеріалу, тобто ступенів, що в результаті призводить до виникнення двох протилежних за своїми функційними ознаками багаторівневих, самостійно відокремлених сумарних об'єднань, які практично, на рівні ізольованих одна від одної структур, не дають можливості рухатися у напрямку систематизації процесів взаємодії терцієвих співвідношень ступенів ладу за алгоритмічним принципом поетапного вирішення питання.

Таким чином виникає необхідність активізації використання технологічних перспектив подальшого збільшення необхідних варіантів організації музичного матеріалу на новому рівні взаємодії відокремлених, самостійно сформованих структурних систем стійких та нестійких ступенів ладу. Враховуючи вище зазначені положення про те, що в основі організації терцієвих співвідношень використовуються базові нормативи поступеневого звукоряду ладу, виникає універсальна інтегрована система варіантних можливостей використання структурних співвідношень ступенів, а саме – інтервальна взаємодія тонів і півтонів (поступеневий звукоряд) або терцієва взаємодія, як перспектива створення повноцінного

терцієвого звукоряду ладу і відповідно будь якої тональності.

Розглядаючи під цим кутом зору подальші процеси становлення терцієвих співвідношень ступенів виникають технологічні можливості поєднання двох структурних систем одномоментного звучання стійких та нестійких ступенів у єдиний блок терцієвої будови. Але у даній ситуації постає питання повноцінного розгортання і насиченості терцієвих співвідношень, так як початковий варіант єдиного блоку терцієвої будови не дає можливості охопити весь статистично-структурний перелік повноцінної побудови нормативних акордових співзвучь від кожного ступеня ладу (тризвуків, септакордів, нонакордів).

Для вирішення цього питання треба звернути увагу на те, що поступеневий звукоряд ладу, за своїми, структурними особливостями має властивості пооктавних варіантів повторності звучання вверх або вниз, і тим самим, розкриваючи можливості повноцінної регістрової насиченості звучання ладової конструкції, виникає перспектива трансформації відтворення цих закономірностей в системі терцієвих співвідношень. У результаті виникає комплексна проекція остаточного завершення організації побудови повноцінного терцієвого звукоряду ладу у будь якій конкретно визначеній тональності. Здійснення можливостей побудови всіх нормативних акордових структур від кожного ступеня вимагає повноцінної октавно-регістрової насиченості звучання терцієвого звукоряду.

Технологія вирішення питання статистики повного набору кількості вищевказаних співзвучь визначається наступними положеннями, а саме – починати побудову терцієвого звукоряду треба від першого ступеня вверх і завершувати його по факту обов'язкової умови повторного звучання сьомого ступеня [4].

Таким чином, не дивлячись на абсолютну протилежність функційних значень ступенів та самостійно сформованих системних блоків стійкого і нестійкого звучання, логіка досягнених результатів дає можливість усвідомлювати інтегровану сутність системно-структурних процесів взаємодії цих двох величин з індивідуальними властивостями, а саме поступеневого і терцієвого звукорядів ладу, де другий сприймається як похідна структура від першого.

У даній ситуації ми бачимо, що адаптація уніфікованих процесів дає можливість умовно розмежувати цільові призначення цих структурних об'єднань, коли поступенева організація сприймається як основа для створення монодійно-мелодичних побудов а терцієві

співвідношення формують гармонічну вертикаль різноманітних структурно-функційних значень. Розглядаючи терцієвий звукоряд як комплексну систему, де формуються різноманітні за своїм звучанням нормативні акордові структури, виникає питання закономірностей змістово-алгоритмічних характеристик цих співзвучь. Деталізація цих процесів, з урахуванням подальшої конкретизації, вимагає усвідомлення поетапного підходу до аналізу музичного матеріалу, обов'язково треба звернути увагу на систематизацію взаємодії складових елементів цілого, враховуючи їх класифікацію у відповідності до структурних особливостей ладової організації.

Уданому випадку в першу чергу треба звернути увагу на систематизацію однозначних за своєю функційною характеристикою значень ступенів, що дає можливість усвідомити появу двох основних протилежних узагальнення терцієвих співвідношень, по перше у вигляді концентрованого звучання нестійких ступенів а по друге, як ствердження тонікальності в процесі нейтралізації функційного напруження, тобто в основі організації нормативних співзвучь закладені дві полярні концепції – стійкість або нестійкість [3]. Подальший процес інтеграції кількісних співвідношення стійких і нестійких ступенів різних функційних характеристик, об'єднаних у сформованій системі інтервально-структурних параметрів терцієвого звукоряду, дає можливість, на відміну від полярної концепції співвідношення, будувати проміжні варіанти поєднання ступенів, що створює багатовекторність функційних характеристик співзвучь.

Так як у відповідності до співставлення характерних властивостей звучання головних ступенів ладу в об'ємі повної стандартної функційної схеми (T – S – D – T) формуються основні традиційні функційні напрямки розвитку музичного матеріалу, виникає необхідність організації базових функційних об'єднань груп тонічних, субдомінантових і домінантових співзвучь, де індивідуалізація величин функційних градацій в середині кожної групи буде визначатися на основі трьох тризвуків, з подальшими структурними ускладненнями до септакордів і нонакордів при умові збереження ними базових функційних ознак тризвуків [5; 7].

Аналізуючи вище викладений матеріал поетапної систематизації інтегрованих процесів взаємодії структурно-конструктивних закономірностей організації ладу на рівні єдності протилежностей, можна констатувати, що подальша фактурна організація музичного матеріалу, у розумінні взаємодії лінеарності та одномоментних звучань, сприймається як логічно сформований комплекс інструктивних можливостей практичного втілення [5].

Висновки. Теорія і практика музичного мистецтва визнає необхідність професійної організації нотографічного втілення звучання матеріалу, з урахуванням деталізації процесів фактурного втілення на рівні вимог естетичних цінностей, що сприяє і дає можливість повноцінно відчувати досягнення мети у розкритті образно-художньої сфери звучання творів. Той факт, що серед всіх видів мистецтв, професійна музика за своїми властивостями максимальної концентрації динаміки емоційного напруження найбільш активно впливає на процеси інтелектуально-духовного розвитку і становлення людини як особистості, ми повинні враховувати це, і уникати негативних процесів впливу аматорських тенденцій у питаннях організації музичного матеріалу, інакше це призведе до руйнації прогресивних перспектив подальшого розвитку музикознавства і професійного музичного мистецтва.

Постійний процес удосконалення інноваційних технологій фактурної організації засобів музичної виразності дає поштовх для створення різноманітних варіантів комбінацій одиниць музичного матеріалу, як на рівні використання традиційних методичних положень, так і у пошуку експериментальних знахідок нетрадиційних концепцій. У результаті цього, після періоду кризи пізньоромантичної гармонії, виникають прогресивні тенденції створення нових композиторських технік пов'язаних з руйнацією традиційних функційних схем взаємодії акордів, що призводить до появи модальності, техніки розширеної тональності, атональних явищ, додекафонії, серійної і серіальної музики. Таким чином, враховуючи сучасні ознаки полістилістики у творчості професійних композиторів, можна стверджувати про необхідність подальших досліджень у питаннях пов'язаних з організацією музичного матеріалу.

Література:

1. Кравцов Т. С. Гармонія в системі інтонаційних зв'язків: монографія. Київ, 1984. 320 с.
2. Лемішко М. Гармонія. Діатоніка: навчальний посібник для вищих навчальних закладів культури і мистецтв. Вінниця: Нова Книга, 2010. ч. 1. 224 с.
3. Пясковський І.Б. Поліфонія в українській музиці: навчальний посібник. К., НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2012. 272 с.

4. Пясковський І.Б. Поліфонія: навчальний посібник. К., ДМЦНЗКіМУ, 2003. 242 с.
5. Смаглій Г., Маловик Л. Основи теорії музики: підруч. для навч. закл. освіти, культури і мистецтв. Харків: Вид-во «Ранок», 2013. 392 с.
6. Супрун-Яремко Н.О. Поліфонія: посібник для студентів вищих навч. муз. закладів. Вінниця: Нова Книга, 2014. 512 с.
7. Шип С.В. Музична форма від звуку до стилю. Київ: Заповіт, 1998. 368 с.

References:

1. Kravtsov T. S. (1984). *Harmoniia v systemi intonatsiinykh zviazkiv* [Harmony in the system of intonation relationships]: monohrafiia. Kyiv, 320 s. [in Ukrainian].
2. Lemishko M. (2010). *Harmoniia. Diatonika* [Diatonics]: navchalnyi posibnyk dlia vyshchyykh navchalnykh zakladiv kultury i mystetstv. Vinnytsia: Nova Knyha, ch.1. 224 s. [in Ukrainian].
3. Piaskovskyi I. B. (2003). *Polifoniia* [Polyphony]: navchalnyi posibnyk. K., DMTsNZKiMU, 242s. [in Ukrainian].
4. Piaskovskyi I. B. (2012). *Polifoniia v ukrainskii muzytsi* [Polyphony in Ukrainian music]: navchalnyi posibnyk. K., NMAU im. P. I. Chaikovskoho, 272 s. [in Ukrainian].
5. Shyp S.V. (1998). *Muzychna forma vid zvuku do styliu* [Musical form from sound to style]. Kyiv: Zapovit, 368 s. [in Ukrainian].
6. Smahlshii H., Malovyk L. (2013). *Osnovy teorii muzyky* [Fundamentals of music theory]: Pidruch. dlia navch. zakl. osvity, kultury i mystetstv. Kharkiv.: Vyd-vo «Ranok», 392 s. [in Ukrainian].
7. Suprun-Yaremko N. O. (2014). *Polifoniia* [Polyphony]: posibnyk dlia studentiv vyshchyykh navch. muz. zakladiv. Vinnytsia: Nova Knyha, 512 s. [in Ukrainian].

УДК 371.132:316.46(477)

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.ped.2023.4.3>**Оксана КРАВЧУК**

доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки та освітнього менеджменту,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
вул. Садова, 2, м. Умань, Україна, 20300
ORCID: 0000-0001-6502-5856

Oksana KRAVCHUK

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Pedagogy
and Educational Management,
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University,
2, Sadova str., Uman, Ukraine, 20300
ORCID: 0000-0001-6502-5856

ВИХОВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ ЗАСОБАМИ Е-ПАРТИСИПАТИВНОГО ПРОЄКТУВАННЯ

EDUCATION OF PUPILS' LEADERSHIP QUALITIES OF GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS WITH E-PARTICIPATIVE DESIGNING

У ході написання наукової статті досліджено поняття партисипації та її взаємозв'язок з проєктуванням як дві взаємопов'язані складові, що формують інноваційний метод виховання школярів. Партисипація – це не просто спільна участь в проєктах, а складне явище, яке потрібно розглядати в контексті е-партисипативного підходу. Проаналізовано, як формуються лідерські якості у школярів закладів загальної середньої освіти. Досліджено та охарактеризовано якості, якими повинен володіти справжній лідер. Зазначено на важливості формування лідерських якостей та розвитку лідерського потенціалу кожної особистості, адже лідер – це набута навичка, а не вроджена. Визначено шляхи, методи та форми виявлення власного лідерського потенціалу. З'ясовано, що формування лідерського потенціалу залежить як від учнів, так і від вчителів та закладів загальної середньої освіти в цілому. Змодельовано портрет сучасного лідера та кроки його досягнення. Результати дослідження показали, що е-партисипативне проєктування є важливим інструментом розвитку лідерських потенціалів учнів. Під час дослідження розглянуто важливі аспекти, ключові елементи та методи лідерства, які сприяють ефективному формуванню лідерської компетентності учнів закладів загальної середньої освіти. Відзначено важливість е-партисипативного проєктування як інноваційного підходу, що розширює можливості участі учнів та сприяє їхній активній взаємодії в онлайн-середовищі. Ключовим етапом у досягненні цієї мети є розробка та впровадження спеціальних програм, які забезпечать взаємодію між формальною та неформальною освітою. Наголошено на важливості постійного вивчення та вдосконалення лідерських якостей через самоосвіту, участь у тренінгах та активну участь у віртуальних спільнотах. Розглянуто проблему виховання лідерської компетентності як важливий аспект сучасної системи освіти. Підкреслено важливість е-партисипативного проєктування та його вплив на формування нового покоління лідерів, готових до викликів та можливостей у сучасному світі.

Ключові слова: лідерство, виховання, партисипація, неформальна освіта, феномен, лідерська компетентність, заклади освіти.

The concept of participation and its relationship with design were investigated as two interrelated components that form an innovative method of educating schoolchildren during of writing the scientific article. Participation is not just common participation in projects, but a complex phenomenon that must be considered in the context of an e-participatory approach. It has been established what the figure of a leader is and what traits are inherent in it. It has been analyzed how leadership qualities are formed in students of general secondary education institutions. The requirements that a true leader must possess have been studied and characterized. The importance of the formation of leadership qualities and the development of the leadership potential of each individual is noted, because a leader is an gained job, not an innate one. The ways, methods and forms of identifying one's own leadership potential are defined. It was found that the formation of leadership potential depends on both students and teachers and general secondary education institutions as a whole. The portrait of a modern leader and the steps of his achievement are simulated. The results of the study showed that e-participatory design is an important tool for developing students' leadership potential. During the study, important aspects, key elements and methods of leadership, which contribute to the effective formation of leadership competence of students of general secondary education institutions, were considered. The importance of e-participatory design as an innovative approach that expands the possibilities of student participation and promotes their active interaction in the online environment is noted. The development and implementation of special programs that will ensure interaction between formal and non-formal education is a key step in achieving this goal. The importance of constant study and improvement of leadership qualities through self-education, participation in trainings and active participation in virtual communities is emphasized. The problem of education of leadership competence is considered as an important aspect

of the modern education system. The importance of e-participative design and its impact on the formation of a new generation of leaders, ready for challenges and opportunities in the modern world, is emphasized.

Key words: leadership, upbringing, participation, non-formal education, phenomenon, leadership competence, educational institutions.

Постановка проблеми. У сучасному світі, де глобалізація, технологічний прогрес та швидкі зміни в суспільстві створюють нові виклики, освіта відіграє свою важливу роль у формуванні особистості учнів загальної середньої школи як лідерів майбутнього. Однак існуючі традиційні методи виховання часто виявляються неефективними у вирішенні цієї проблеми, особливо в контексті швидкозмінного середовища: вони не завжди відповідають вимогам часу і не забезпечують розвиток лідерських якостей – критичного мислення та інноваційних навичок учнів. Формування та розвиток цих якостей, а також здатності вирішувати складні завдання в умовах невизначеності вимагає новаторського підходу до виховання. Запровадження е-партисипативного проєктування як інноваційного методу, пропонує нові перспективи у формуванні лідерських якостей учнів. Проте на сьогоднішній день відсутні детальні вивчення ефективності цього методу та його впливу як на особистісний розвиток учнів, так і на освітній процес в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виховання лідерських якостей здобувачів освіти із застосуванням е-партисипативного проєктування є предметом аналізу в наукових роботах багатьох дослідників, серед яких: М. Гриньова [1], В. Ягоднікова [2], Р. Плющ [3], Н. Колісниченко [4], К. Нестерова [5], О. Полєвікова [6], О. Максименко [7], О. Хватова [8], В. Жуков [9] та Н. Мачинська [10].

У наукових роботах було зосереджено увагу на дослідженні сутності, особливостей, тенденцій формування і реалізації партисипативного управління освітою, окреслено переваги та недоліки підходу е-партисипативного управління, наведено перспективи впровадження е-партисипативного проєктування у шкільну практику виховання лідерів.

З огляду на наявність ґрунтовних напрацювань в обраному напрямку, процес виховання лідерських якостей здобувачів закладів загальної середньої освіти засобами е-партисипативного проєктування є недостатньо дослідженим та потребує подальшого поглибленого аналізу.

Мета статті – дослідження особливостей виховання лідерських якостей здобувачів закладів загальної середньої освіти засобами е-партисипативного проєктування.

Виклад основного матеріалу. У соціумі, де розвиток лідерських якостей окремої особи та спільноти загалом є ключовим завданням, проблематика формування лідерської компетентності серед учнів шкіл стає особливо актуальною. Лідерство, як явище, здатне не лише визначати напрями розвитку суспільства, але і впливати на формування окремих особистостей. Лідерство в навчальному процесі виступає засобом ефективного управління освітою [10].

Феномен лідерства тепер розглядається не лише як індивідуальна риса, але й як невід'ємна частина соціального розвитку, де заклади загальної середньої освіти відіграють ключову роль у формуванні майбутніх лідерів. Особливо важливо розглядати це поняття в контексті освіти, оскільки саме тут формуються основи майбутнього лідерства. Індивіди, котрі здатні ефективно керувати, приймати важливі рішення та бути прикладом у всьому, є не тільки необхідними в сучасному суспільстві, але й стають його рушійною силою. Визначення феномену лідерства в контексті освітньої парадигми необхідно розглядати як складний і багатогранний процес. В основі цього явища лежить взаємодія особистості та оточення, яка формує та сприяє виявленню лідерських якостей. Ґрунтуючись на цій взаємодії, формується та виражається лідерська ідентичність, створюючи унікальний образ індивіда в контексті його лідерської ролі.

Однак для того, щоб лідерство стало дієвим та значущим в контексті освіти, необхідно розглядати його як явище, що може бути системно засвоєне та трансформоване через використання інноваційних методів. Серед таких методів особливе місце займає е-партисипативне проєктування, яке вносить неабиякі зміни в уявлення про формування лідерської компетентності.

Партисипація – це не просто активна участь, але й складний процес, який відкриває широкі можливості для учнів. У світлі освітніх перетворень, термін «партисипація» отримує нові відтінки значень та виступає як критичний елемент розвитку освітнього процесу. Партисипація в освітньому контексті передбачає активну участь учнів у прийнятті рішень, створенні навчального середовища та розробці змісту навчання. Це не лише виконання конкретних завдань чи домашньої роботи, але

й взаємодія, через яку кожен учасник відчуває свою важливу роль у формуванні навчального процесу. Учні усвідомлюють, що вони є частиною команди зі спільною метою, і їхнє почуття власної гідності та творчої реалізації посилюється [4]. Партисипація в освіті – це визнання прав та голосу кожного учасника, що робить освіту більш гнучкою та відкритою для різноманітності інтересів та потреб.

Проектування, з іншого боку, є процесом створення чи структурування чого-небудь задля досягнення конкретної мети. В освітньому вимірі він визначається як творчий підхід до організації навчання, де вчитель та учні взаємодіють у процесі створення та впровадження проєктів. Проектування сприяє виникненню реальних ситуацій, в яких учні можуть застосовувати свої знання та навички, брати активну участь в обговоренні та розвиватися.

В освітньому контексті партисипація та проектування взаємодіють, утворюючи симбіоз, що сприяє інтенсифікації навчання. Учні, під час роботи у проєктах, не лише навчаються, а й стають активними творцями свого навчального середовища. Цей підхід сприяє розвитку критичного мислення, творчості та соціальних навичок. Отже, партисипація та проектування в освітньому контексті створюють плідне підґрунтя для формування в учнів активної життєвої позиції та лідерських якостей. Партисипативне проектування визнається не лише як метод, але і як філософія освітнього процесу, яка підтримує ідею, що найкращий спосіб навчання – це активна участь учнів в реальних проєктах та вирішенні завдань.

Сучасна шкільна практика характеризується позитивними тенденціями у впровадженні партисипативного підходу до виховання лідерів [1]. Основною перспективою е-партисипативного проектування є активне

включення учасників освітнього процесу у спільну діяльність з використанням сучасних інформаційних технологій. Це дозволяє створювати віртуальне середовище, де кожен учасник має можливість виявити свою ініціативу, розвивати та реалізовувати власні ідеї та проєкти. Такий підхід підсилює ефективність формування лідерських якостей через розвиток комунікативних, стратегічних та творчих вмінь.

Дослідження вимог, які висуваються до лідера у закладах середньої загальної освіти, є важливим аспектом формування висококваліфікованих та адаптованих до сучасних викликів школярів. Враховуючи розвиток партисипативного проектування та акцент на активній участі учнів у своєму навчанні, можна виокремити ключові вимоги до сучасного лідера в освітньому середовищі (табл.1).

Перш за все, сучасний лідер повинен володіти високим рівнем критичного мислення та аналітичних навичок. Його завдання – розуміти складні ситуації, виявляти та аналізувати проблеми, а також пропонувати ефективні рішення. Уміння критично оцінювати інформацію та приймати обґрунтовані рішення є основою для лідера, який має впливати на своє оточення.

До того ж, лідер повинен володіти навичками комунікації та ефективної співпраці. Враховуючи зростаючу важливість колективної діяльності в сучасному суспільстві, вміння взаємодіяти з різними людьми, висловлювати свої ідеї та слухати думки інших стає критичним для формування успішного лідера.

Застосування інформаційних технологій та вміння працювати із засобами електронного спілкування теж визнається необхідним аспектом лідерської компетентності. Сучасний лідер має бути технологічно компетентним, щоб ефективно користуватися

Таблиця 1

Вимоги до сучасного лідера – здобувача загальної середньої освіти

Вимога	Опис
критичне мислення та аналітичні навички	здатність розуміти та аналізувати складні ситуації, обґрунтоване прийняття рішень в умовах невизначеності
навички комунікації та співпраці	високий рівень ефективної комунікації, здатність до успішної співпраці та взаємодії з різними групами
технологічна компетентність	знання сучасних технологій та ефективне їх використання, базові навички програмування та роботи з інформаційними системами
творчий підхід	здатність до творчого мислення та інноваційних рішень, готовність до ризику та відкритість до новаторських підходів
етичні стандарти та моральне лідерство	високі етичні стандарти поведінки, справедливості та дотримання принципів етичності

Джерело: власна розробка авторів

сучасними засобами комунікації, а також володіти базовими навичками програмування та роботи з інформаційними системами.

У контексті е-партисипативного проєктування, лідер повинен бути творчою особистістю, готовою до виявлення та реалізації інноваційних ідей. Це вимагає не лише вміння мислити творчо, але й готовності до ризику та відкритості до нових підходів у вирішенні завдань.

Необхідно зазначити важливість етичності та морального лідерства. Лідер має демонструвати високі стандарти поведінки, бути справедливим та дотримуватися принципів етичності, що є особливо актуальним у реаліях сучасного суспільства.

Отже, сучасний лідер загальної середньої освіти, опираючись на партисипативне проєктування та інноваційні підходи, повинен об'єднувати в собі критичне мислення, високі комунікаційні навички, технологічну компетентність, творчість та високі етичні стандарти. Лідерська компетентність у сучасному світі стає ключовою для успіху та впливу в глобальному суспільстві.

Виявлення власного лідерського потенціалу є ключовим етапом у розвитку особистості, яка прагне досягнення високих результатів у різних сферах життя. Сучасний світ вимагає від нас бути активними, креативними та здатними нести відповідальність за власні дії. У цьому контексті важливо визначити і розвивати власні лідерські якості.

Методи виявлення лідерського потенціалу можуть бути різноманітними. Серед них важливо визначити особисті цінності, аналіз сильних та слабких сторін, дослідити особливості своєї особистості через аналіз досвіду та самооцінки. Сприйняття власних досягнень і навичок, а також формування власного стилю керівництва можуть вказати на лідерські якості, які можна надалі розвивати.

У виборі форм, методів та технологій навчання та виховання, необхідно враховувати сучасні виклики та освітні стратегії. Інтерактивні тренінги, групові проєкти та практичні симуляції можуть стати ефективними інструментами для розвитку лідерських навичок. Важливо використовувати інноваційні технології, такі як онлайн-курси та відкриті ресурси, щоб забезпечити доступ до актуальної інформації та сприяти ефективному навчанню.

Здатність застосовувати отримані знання та навички на практиці є ключовим аспектом формування лідерської особистості. Розвивати цю здатність можна за участі у реальних проєктах, стажуванні та практиці в обраній

сфері. Важливо також вміти адаптувати свої лідерські підходи до конкретних ситуацій та вирішувати завдання, що виникають на шляху.

Усі ці елементи разом складають цілісний підхід до виявлення та розвитку власного лідерського потенціалу. Використання сучасних методів навчання та виховання сприяє підготовці лідера, готового ефективно взаємодіяти зі світом навколо та впливати на нього позитивно.

Загальною метою виховання в школі є не лише формування компетентностей, необхідних для подальшого навчання та професійного розвитку, але й розкриття та розвиток лідерського потенціалу. Так, стати лідером — це завдання, яке вимагає самовдосконалення, визначення мети та вміння приймати на себе відповідальність. Лідерство не є вродженим — це навичка, яку можна розвивати протягом життя. Передусім, для того щоб стати лідером, важливо чітко визначити свої цілі та цінності. Лідер повинен обрати конкретний напрямок, за яким він рухається, і який визначає його майбутнє. Він повинен усвідомлювати відповідальність за власні дії та вчинки. Разом з тим, необхідно розвивати навички міжособистісного спілкування та емоційного інтелекту. Лідер має бути здатним слухати і розуміти інших, будувати позитивні стосунки та вирішувати конфлікти, приймати рішення та брати на себе відповідальність за їхні наслідки та навіть за помилки, якщо такі виникають. Навички командної роботи є не менш важливим елементом лідерства. Лідер повинен бути здатним об'єднувати людей, встановлювати спільні цілі та ефективно керувати групою. Навчання — ключовий компонент розвитку лідерських якостей. Постійна самоосвіта, участь у тренінгах та робота над розширенням знань і навичок допоможе стати більш компетентним і впевненим в собі лідером. Необхідно також вміти реагувати та пристосовуватися до змін. Динамічне середовище вимагає від лідерів гнучкості та готовності адаптуватися до нових умов. Загалом, лідер стає таким завдяки постійному розвитку, вивченню та вдосконаленню себе. Прагнення бути кращим та впливати на оточуючих — ось основні кроки, які допоможуть стати успішним лідером (рис. 1).

Заклади освіти, як основний інструмент виховання, відіграють ключову роль у розвитку лідерського потенціалу учнів. Управління освітньою установою повинно здійснюватися із залученням до процесу вчителів, батьків, учнів та інших сторін [8]. Спрямованість освіти на формування цінностей стає важливим елементом, що визначає лідерську іден-

Рис. 1. Піраміда: як стати успішним лідером

Джерело: власна розробка авторів

тичність учня. Це включає самовизначення та розвиток власної ідентичності в умовах сприятливого морального середовища та підтримки учнівських ініціатив.

У сучасному світі лідерські якості стають ключовим фактором успіху, а комунікативні навички виявляються невід'ємною складовою цього процесу. Організація групових проєктів, дискусій та тренінгів визначається як необхідний елемент, спрямований на розвиток лідерських навичок комунікації та підвищення ефективності взаємодії в колективі. Цей підхід сприяє формуванню висококваліфікованих лідерів, здатних не лише ефективно спілкуватися, але й об'єднувати та вдосконалювати свій колектив для досягнення спільних цілей. Розвиток комунікативних навичок в лідера сприяє побудові відкритої та довірчої атмосфери, де ідеї обмінюються, а вирішення завдань стає колективним процесом. Такий підхід сприяє створенню міцної команди, в якій кожен член відчуває свою важливість і внесок у досягнення загальної мети. Таким чином, акцент на розвиток комунікативних навичок в лідерському процесі є стратегічно важливим для формування успішного та згуртованого колективу.

Ефективність роботи закладу загальної середньої освіти визначається не лише якістю навчання, але й готовністю сприяти лідерським ініціативам та розвитку самоменеджменту учнів. Це важливий аспект, що впливає на здатність учнів реалізовувати свої ідеї та вдосконалювати навички управління власним часом та ресурсами. Відкрите середовище в школі дозволяє учням висловлювати свої ідеї та робити свій внесок у шкільне

життя. Підтримка лідерських ініціатив відкриває можливості для творчості та самовираження. Учні, які відчувають, що їхні ідеї цінуються, стають більш активними та впевненими в собі. Розвиток самоменеджменту також має вагомий роль. Здатність управляти своїм часом та ресурсами надає учням важливий інструмент для досягнення успіху не лише в навчанні, але й у подальшому житті. Набуття навичок планування, організації та самоконтролю формує в учнів вміння ефективно працювати над завданнями та досягати поставлених цілей. Тож, сприяння лідерським ініціативам та розвиток самоменеджменту в школі створюють умови для творчого росту учнів. Відкрите середовище дозволяє їм відчувати себе важливою частиною спільноти.

Організація тренінгів та інтерактивних заходів, спрямованих на розвиток лідерських якостей, стає невід'ємною складовою виховання в сучасному закладі загальної середньої освіти. Участь у цих заходах не лише надає учням практичний досвід, але й стимулює розвиток навичок прийняття рішень та вміння ефективно керувати групою. Тренінги стають невід'ємною частиною освітнього процесу, яка надає учням унікальну можливість вивчати та вдосконалювати свої лідерські якості на практиці, розглядати проблеми з різних точок зору та шукати конструктивні рішення. Участь у таких інтерактивних заходах допомагає школярам не лише засвоювати теоретичні аспекти лідерства, але і розвивати практичні навички. Вони навчаються ефективно співпрацювати з іншими та розуміти потреби групи. Такий підхід до виховання допомагає учням виробити критичне мис-

лення, творчий підхід до розв'язання проблем та готовність приймати відповідальність за свої дії. Отже, організація тренінгів, спрямованих на розвиток лідерських якостей, стає ключовим елементом формування готовності учнів до викликів сучасного світу.

Створення лідерської культури в школі є важливим аспектом виховання, оскільки воно визнає та підтримує лідерські досягнення учнів. Залучення вчителів-менторів та встановлення системи визнання та нагородження для активних учасників сприяє формуванню у свідомості учнів їхньої ролі в колективі. Вчителі-наставники стають джерелом насаги та підтримки для молодих лідерів, допомагаючи їм розкривати свій потенціал. Система визнання та нагородження визначає лідерів як цінний ресурс для шкільної спільноти. Це може бути реалізовано через вручення спеціальних нагород, подяк чи грамот на шкільних лінійках чи інших заходах. Створення лідерської культури також впливає на атмосферу в школі, адже робить її більш відкритою. Учні, які відчувають визнання та підтримку у своїх лідерських зусиллях, розвивають в собі відповідальність та готовність брати активну участь у шкільному житті. Такий підхід сприяє становленню цілісної та самосвідомої особистості.

Інтеграція учнів у позашкільні заходи та використання сучасних технологій, зокрема е-партисипативних платформ, відкриває широкі перспективи для розвитку лідерських навичок серед молоді. Активна участь у віртуальних спільнотах та онлайн-проєктах стає важливим інструментом для виявлення лідерських здібностей та навичок учнів. Так, школярі отримують можливість генерувати та організовувати спільні ініціативи, вирішувати завдання та співпрацювати в онлайн-середовищі. Е-партисипативні платформи також стають простором для самовираження та підтримки ініціатив, сприяють розвитку комунікативних, організаційних та креативних навичок, що є важливими складовими лідерського потенціалу. Партисипативний підхід передбачає забезпечення взаємодії, заснованої на співтворчості, співуправлінні, визначенні спільних цілей тощо [9]. Таким чином, інтеграція учнів у цифрові та віртуальні ініціативи є не лише засобом розширення їхнього кругозору, а й ефективним інструментом для виявлення та розвитку лідерського потенціалу, що надає можливість стати активними фігурами позитивних змін у шкільному оточенні.

Ефективне виховання лідерів вимагає комплексного підходу, орієнтованого на врахування індивідуальних особливостей учнів

та забезпечення сприятливого середовища для їхнього розвитку.

Так, важливим елементом е-партисипативного проєктування є акцент на самостійності та відповідальності кожного учасника. Учні, керуючись власними інтересами та надбаннями, активно взаємодіють, обмінюючись ідеями та враженнями. Це стимулює розвиток не лише знань, але й навичок, що є необхідними для ефективного лідерства.

Е-партисипативне проєктування втілює принципи гнучкості та адаптивності, що особливо важливо в умовах швидкозмінюваного світу. Учасники можуть ефективно пристосовуватися до нових вимог, розвивати критичне мислення та вирішувати проблеми в умовах невизначеності.

Отже, одним з ключових аспектів виховання лідерських якостей є партисипація учнів у різноманітних аспектах життя закладу освіти. Активна участь у прийнятті рішень, організація та участь у проєктах та ініціативах створює учням можливість відчути себе часткою спільноти, розвиває їхню відповідальність та започатковує формування лідерської особистості. Е-партисипативне проєктування представляє собою інноваційний і ефективний засіб формування лідерської компетентності учнів. Цей підхід відкриває нові горизонти для виявлення та розвитку лідерських якостей, створюючи умови для творчої самореалізації та активної участі у формуванні майбутнього суспільства.

Неформальна освіта у цьому контексті стає не лише важливим інструментом, але й невід'ємною складовою успішного формування лідерської компетентності серед учнів закладів загальної середньої освіти. Цей підхід, орієнтований на позаурочні заходи, гурткову діяльність та проєкти, дозволяє учням активно розвивати та вдосконалювати навички, які не завжди можна отримати в рамках стандартного навчального процесу. У неформальній освіті особлива увага приділяється розвитку комунікативних, лідерських та творчих здібностей учнів. Цей підхід визнає, що для успішного лідерства необхідні не лише теоретичні знання, а й практичні навички, які формуються та удосконалюються через партнерство в різноманітних проєктах та ініціативах. У педагогічному контексті важливо ретельно визначити стратегії та методи впровадження неформальних освітніх підходів у навчальний процес. Це вимагає не лише узгодженої роботи педагогічного колективу, але й розробки спеціальних програм, спрямованих на розвиток лідерського потенціалу учнів. Забезпечення ефективної взаємодії

між формальною та неформальною освітою, а також створення умов для активної участі школярів в позаурочних заходах та сприяння їх лідерському розвитку вимагає системного підходу щодо впровадження різноманітних освітніх ініціатив.

Висновки. Виховання лідерських якостей серед учнів загальноосвітніх закладів визнається фундаментальним завданням, що вимагає комплексного підходу до освітнього процесу. Сучасний лідер повинен поєднувати кілька ключових компетентностей: критичне мислення, навички комунікації, технологічну компетентність, творчий підхід та етичні стандарти, які стають фундаментом для формування повноцінної особистості, готової до викликів сучасного світу. Розвиток цих компетентностей вимагає інноваційних методів виховання, зокрема, впровадження е-партисипативного проєктування, яке є дієвим інструментом для формування лідерських якостей учнів. Цей метод надає можливість взаємодії, творчого мислення та використання технологій для досягнення навчальних цілей. Партисипація та неформальна освіта стають ключовими компонентами, які сприяють створенню умов для розкриття лідерського потенціалу та формування висококваліфікованих, морально відповідальних лідерів, готових взяти на себе відповідальність за майбутнє суспільства. У ході

нашого дослідження виховання лідерських якостей серед здобувачів загальної середньої освіти з використанням е-партисипативного проєктування встановлено, що цей підхід відкриває нові перспективи у формуванні лідерської компетентності учнів. Сучасне суспільство визнає необхідність виховання не лише інтелектуальних, а й соціальних та комунікативних навичок для успіху в XXI столітті. Акцентуючи на важливості лідерського розвитку, ми виявили, що неформальна освіта, така як позаурочні заходи та гурткова діяльність, в сукупності з е-партисипативним проєктуванням, дозволяє учням розвивати критичне мислення, творчість та ефективні комунікативні навички. Важливим виявилось також узгоджене впровадження цих підходів у навчальний процес, що вимагає від педагогічного колективу роботи над розробкою та впровадженням спеціальних програм. Так, формування лідерської компетентності в учнів не обмежується стінами класу чи стандартним навчальним підходом. Воно стає більш ефективним завдяки інноваційним методам, які сприяють активній взаємодії у віртуальних проєктах. Подальше дослідження взаємозв'язку між освітою та лідерством дозволить сформувати нові стратегії та підходи, спрямовані на максимізацію потенціалу кожної особистості та розбудову майбутнього суспільства.

Література:

1. Гриньова М. Партисипативний підхід до виховання лідерів: реалії та перспективи шкільної практики. *Наша школа: науково-практичні студії*. 2023. № 1. С. 29–36. URL: <http://nashasholadoi.oano.od.ua/article/download/286295/280220> (дата звернення: 18.10.2023).
2. Ягоднікова В., Гриньова М. Партисипативний підхід до виховання лідерських якостей підлітків. *Молодь і ринок*. 2021. №11/197. С. 44–49. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2021.252827> (дата звернення: 18.10.2023).
3. Плющ Р., Філіппова В., Ковальська, Н. Роль інноваційного лідера в партисипативному управлінні. *Наукові перспективи*. 2022. № 4 (22). С. 65–75. URL: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4\(22\)-65-76](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4(22)-65-76) (дата звернення: 18.10.2023).
4. Колісниченко Н., Коваль Г. Партисипативне управління в галузі освіти: сутність, особливості, тенденції формування і реалізації. *Актуальні проблеми державного управління*: збірник наукових праць. 2021. ОРІДУ. № 3(84). – Одеса: ОРІДУ НАДУ. С. 105–109. URL: <https://sci.ldubgd.edu.ua/jspui/handle/123456789/9319> (дата звернення: 18.10.2023).
5. Нестерова К., Анісімов В. Розвиток моделі партисипативного управління у закладах загальної середньої освіти в Україні/ *Інноваційні шляхи розвитку навчання: тези доповідей х міжнародної науково-практичної конференції*. 2023. Варна, Болгарія. С. 102–103. URL: <https://eu-conf.com/ua/events/innovative-ways-of-learning-development/> (дата звернення: 18.10.2023).
6. Полєвікова О., Швець Т. Партисипативний підхід як освітня інновація професійної підготовки майбутніх учителів. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, Серія: "Педагогічні науки"*. 2020. № 4. URL: <https://doi.org/10.31651/2524-2660-2020-4-176-182> (дата звернення: 18.10.2023).
7. Максименко О. Інновації в управлінні шкільною освітою у глобалізованому світі. *Український Педагогічний журнал*. 2023. № 4. С. 32–44. URL: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-4-32-44> (дата звернення: 18.10.2023).
8. Хватова О. Управління системою освіти: розуміння основних механізмів і принципів. *Наукові перспективи*. 2023. № 5 (35). С. 300–311. URL: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-300-311](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-300-311) (дата звернення: 18.10.2023).

9. Жуков В., Попова О. Партиципативний підхід до формування моральної позиції майбутнього вчителя. *Засоби навчальної та науково-дослідної роботи*. 2022. № 58. С. 28–40. URL: <https://doi.org/10.34142/2312-1548.2022.58.03> (дата звернення: 18.10.2023).

10. Мачинська Н. Лідерство в освіті як провідний напрям освітньої політики. *Освітологічний дискурс*. 2022. № 3-4 (38-39), С. 117–128. URL: <https://doi.org/10.28925/2312-5829.2022.348> (дата звернення: 18.10.2023).

References:

1. Hrynova, M. (2023). Partysypatyvnyi pidkhd do vykhovannia lideriv: realii ta perspektyvy shkilnoi praktyky [Participatory approach to the education of leaders: realities and perspectives of school practice]. *Nasha shkola: naukovo-praktychni studii – Our school: scientific and practical studies*, (1), 29-36. Retrieved from <http://nashasholadoi.oano.od.ua/article/download/286295/280220> [in Ukrainian].

2. Yahodnikova, V., & Hrynova, M. (2021). Partysypatyvnyi pidkhd do vykhovannia liderskykh yakosti pidlitkiv [The partisipative approach to upbringing of adolescents' leadership qualities]. *Molod i rynok – Youth and the market*, (11/197), 44-49. <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2021.252827> [in Ukrainian].

3. Plushch, R., Filippova V., & Kovalska, N. (2022). Rol innovatsiinoho lidera v partysypatyvnomu upravlinni [The role of innovation leader in participatory administration]. *Naukovi perspektyvy – Scientific Perspectives*, 4 (22), 65-75. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4\(22\)-65-76](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4(22)-65-76) [in Ukrainian].

4. Kolisnichenko, N., & Koval, H. (2021). Partysypatyvne upravlinnia v haluzi osvity: sutnist, osoblyvosti, tendentsii formuvannia i realizatsii [Participatory management in education: essence, features, tendencies of formation and realization]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia: zbirnyk naukovykh prats – Actual problems of public administration: collection of scientific papers*. ORIPA studies digest, 3(84). – Odessa : ORIPA NAPA, 2021. 105-109. Retrieved from <https://sci.ldubgd.edu.ua/jspui/handle/123456789/9319> [in Ukrainian].

5. Nesterova, K., & Anisimov, V. (2023). Rozvytok modeli partysypatyvnoho upravlinnia u zakladakh zahalnoi serednoi osvity v Ukraini [Development of the participatory management model in general secondary education institutions in Ukraine]. *Innovative ways of learning development: abstracts of X International Scientific and Practical Conference*. Varna, Bulgaria. 102-103. Retrieved from <https://eu-conf.com/ua/events/innovative-ways-of-learning-development/>

6. Polevikova, O., & Shvets, T. (2020). Partysypatyvnyi pidkhd yak osvithnia innovatsiia profesiinoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv [Partisipative approach as educational innovation of professional training future teachers]. *Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho, Seriya: "Pedagogichni nauky" – Bulletin of the Cherkasy National University named after Bohdan Khmelnytskyi, Series: "Pedagogical Sciences"*, (4). <https://doi.org/10.31651/2524-2660-2020-4-176-182> [in Ukrainian].

7. Maksymenko, O. (2023). Innovatsii v upravlinni shkilnoi osvitoiu u hlobalizovanomu sviti [Innovations in the management of school education in the globalized world]. *Ukrainskyi Pedagogichnyi zhurnal – Ukrainian Pedagogical Journal*, (4), 32–44. <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-4-32-44> [in Ukrainian].

8. Khvatova, O. (2023). Upravlinnia systemoiu osvity: rozuminnia osnovnykh mekhanizmiv i pryntsyviv [Management of the education system: understanding the basic mechanisms and principles]. *Naukovi perspektyvy – Scientific Perspectives*, 5 (35), 300-311. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-300-311](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-300-311) [in Ukrainian].

9. Zhukov, V., & Popova, O. (2022). Partysypatyvnyi pidkhd do formuvannia moralnoi pozytsii maibutnoho vchytelia [Partisipative approach to the formation of the moral position of a future teacher]. *Zasoby navchalnoi ta naukovo-doslidnoi roboty – Means of educational and research work*, (58), 28-40. <https://doi.org/10.34142/2312-1548.2022.58.03> [in Ukrainian].

10. Machynska, N. (2022). Liderstvo v osviti yak providnyi napriam osvitnoi polityky [Leadership in education as the principal direction of educational policy]. *Osvitohichnyi dyskurs – Educational Discourse*, 3-4 (38-39), 117–128. <https://doi.org/10.28925/2312-5829.2022.348> [in Ukrainian].

НОТАТКИ

Наукове видання

**НАУКОВІ ПРАЦІ
МІЖРЕГІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ**

Випуск 4 (57), 2023

Видання виходить 6 разів на рік

Коректор *Я. І. Вишнякова*
Комп'ютерне верстання *Ю. В. Ковальчук*

Підписано до друку 30.11.2023 р.
Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 3,26.
Наклад 100 прим. Замовлення № 0224/164

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.